

BOGUSŁAW GEDIGA

WYNIKI ARCHEOLOGICZNYCH BADAŃ
WCZESNÓŚREDNIOWIECZNEGO OPOŁA W 1966 ROKU

Badania wykopaliskowe na Ostrówku w Opolu były podobnie jak w latach ubiegłych prowadzone przez zespół pracowników Zakładu Archeologii Śląska IHKM PAN we Wrocławiu przy współpracy Katedry Archeologii Polski Uniwersytetu Wrocławskiego¹. W badaniach uczestniczyli również studenci archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, odbywający praktykę wakacyjną.

W tegorocznym sezonie wykopaliskowym prace koncentrowały się na trzech odcinkach. Prowadzono eksplorację najstarszych nawarstwień w wykopie II, rozpoczętym w 1957 roku, dalej znaczny wysiłek skoncentrowano na pracy w wykopach III i IV, rozpoczętych w roku 1965.

W wykopie II kontynuowano eksplorację na arze 374 oraz na przylegających do niego częściach arów 373 i 375, 341, 342. Zmieraliśmy na tym odcinku do wyrównania poziomu eksplorowanych warstw z poziomem uzyskanym na pozostałej części wykopu II² (przeważnie poziom konstrukcyjny E_{II}). Poza tym w wykopie II na arach 341—343, 375 prowadzona była nadal, jednak w mniejszym już zakresie, eksploracja nawarstwień kulturowych, w celu pełnego odsłonięcia konstrukcji poziomu E_{III} (ryc. 1). Na arze 374, na przylegających do niego fragmentach aru 342 i 375 odsłonięto kolejny poziom konstrukcyjny E_{II} (ryc. 4), w którym na omawianym odcinku w dalszym ciągu występował dom 62, na przejściach natomiast zachowały się jedynie luźno rozrzucone belki i dranice (przejście między domem 62 i 19). Można je ewentualnie uważać za pozostałości moszczonę nawierzchni. Nasze zeszłoroczne przypuszczenia³, że dom 62 został po raz pierwszy zbudowany w poziomie konstrukcyjnym E_I, okazały się niesłuszne. Występuje on także jeszcze w starszym poziomie E_{II}, a dom 64, który zajmuje część powierzchni domu 62, wiąże się dopiero z poziomem E_{III}.

W wykopie II nie uchwycono całego domu 62, lecz mniej więcej połowę jego powierzchni. W ścianach zachowało się po jednej belce. Na szczególną uwagę za-

¹ W badaniach brali udział: z Zakładu Archeologii Śląska IHKM PAN we Wrocławiu: mgr J. Bukowska-Gedigowa, mgr I. Tołkin (rysownik), Róża Matys (laborantka), mgr G. Domański, mgr J. Lodowski, A. Szczodrak (fotograf) i dr B. Gediga; z Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego dr B. Czernska wraz z grupą studentów archeologii, odbywających praktykę wakacyjną. Oprócz tego w lipcu pracami preparatorskimi i działem dokumentacji przedmiotowej kierowała mgr K. Kasprzyk. Przez cały czas badań zatrudniano także dwóch rysowników, studentów Politechniki Warszawskiej.

² B. Gediga, *Wyniki badań wykopaliskowych na Ostrówku w Opolu w latach 1964 i 1965*, „Spraw. Arch.”, t. 19: 1968, s. 264—294.

³ Gediga, *Wyniki badań...*, s. 267 n.

Ryc. 1. Opole-Ostrówek. Poziom konstrukcyjny E_{III} (na przednim planie fragment odsłoniętego wnętrza walu)

Fot. A. Szczodrak

Ryc. 2. Opole-Ostrówek. Dom 62 E_{II} (z deską uszczelniającą ścianę)

Fot. A. Szczodrak

sługują ułożone na boku wzdłuż ścian dranice, które najprawdopodobniej stanowiły dodatkowe uszczelnienia (ryc. 2). Z tego typu rozwiązaniami uszczelnień spotykaliśmy się już w Opolu, także m. in. w trakcie badań w wykopie I.

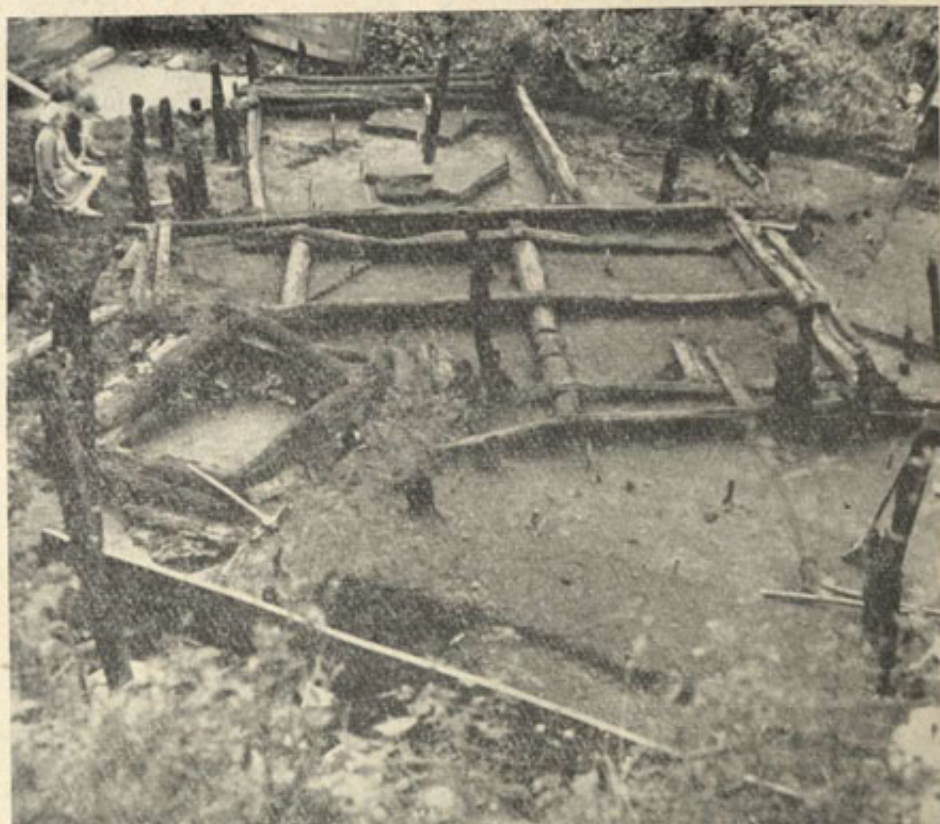
Dalsza eksploracja omawianego odcinka doprowadziła do wyrównania poziomu z resztą wykopu i odsłonięcia konstrukcji związanych z poziomem konstrukcyjnym E_{III}. W ten sposób uzyskaliśmy pełny obraz wyglądu tego poziomu konstrukcyjnego (z 2 poł. X w.) w wykopie II (ryc. 5). Posiada to z wielu względów dla problematyki badawczej Opola istotne znaczenie, pozwoliło bowiem zmienić dotychczasowe poglądy na charakter i zabudowę warstwy E_{III}⁴, a poza tym wyświetliło szereg zagadnień związanych ze stosunkiem najstarszych konstrukcji osady do odkrytego fragmentu wału obronnego. Dalsze prace przyniosły jeszcze jedną zaskakującą niespodziankę w postaci domu 72, podchodzącego pod konstrukcje warstwy E_{III}. Obecnie możemy powiedzieć, że z poziomem E_{III} wiążą się odkryte i wyeksplorowane w latach 1964—1965 jamy⁵, występujące na arach 343 i 344 oraz 375 i 376, jak również występujące na wschodnim krańcu wykopu (ar 344) fragmenty bliżej nie określonej konstrukcji, m. in. fragment ściany plecionkowej oraz znajdujące się między jamami niewielkie porozrzucane fragmenty belek. Podobnie jak większość odkrytych słupów w Opolu, również liczne pionowe słupy, które wystąpiły wokół jamy nr 3 (I) na arze 343 trudno w sposób bardziej przekonujący i jednoznaczny powiązać z jednym poziomem konstrukcyjnym. Analogiczne zresztą trudności nastęrcza określenie ich funkcji⁶. Analizując usytuowanie słupów, które wystąpiły wokół jamy nr 3 (I), nie potrafimy ustalić jednej, niewątpliwej funkcji, jaką mogły one pełnić, gdyż nasuwa się szereg mniej więcej jednakowo uzasadnionych rozwiązań. Częściowo z tego faktu wynika także dalsza trudność powiązania ich z określonym poziomem konstrukcyjnym. Możemy więc przyjąć, że przynajmniej znaczna część występujących w pobliżu jamy (na arze 343) słupów stanowi pozostałość konstrukcji dachowej wzniesionej nad tą jamą, lub też budynku słupowego, a jama stanowi w nim rodzaj schowka. Poza tym jednak równie prawdopodobna może być sugestia, że mamy tutaj do czynienia z pozostałościami słupowego budynku o lekkiej konstrukcji, który został zbudowany na tym miejscu już po zasypaniu jamy. Wreszcie biorąc pod uwagę dotychczasowe spostrzeżenia co do występowania pionowych słupów w Opolu oraz to, że nad jamą w młodszych warstwach przebiegała ulica nr 1, nasuwa się wniosek, iż większość tych słupów ze względu na charakterystyczny układ po obu bokach wzdłuż tej ulicy może mieć z nią jakiś związek. W przypadku gdy mielibyśmy do czynienia z konstrukcją związaną z jamą, moglibyśmy ten obiekt włączyć w sposób pewny do poziomu E_{III}, jeżeli natomiast są to słupy związane z ulicą, mogły być wbijane w trakcie użytkowania tej ulicy, tzn. po zasypaniu jamy nr 3 (I) i wybudowaniu nad nią ulicy o moszczonych dranicami nawierzchni. Nastąpić to mogło już nawet w okresie egzystowania poziomu E_{III}. Najprawdopodobniej nie wszystkie słupy wiążą się z tym najstarszym poziomem ulicy, lecz mogły być wbijane także podczas trwania następnych młodszych poziomów, które — jak wiadomo — były wznoszone prawie w tym samym miejscu przez cały okres egzystowania osady na Ostrówku⁷. Można jednak w takim wypadku brać pod uwagę także mniej więcej trzy najniższe poziomy, tzn. D i E_{I-II}. Wreszcie pozostaje nam trzecia z podanych wyżej ewentualności, że słupy są pozostałościami budynku słupowego nie związanego z jamą. Wy-

⁴ Gediga, *Wyniki badań...*, s. 276 n.

⁵ Gediga, *Wyniki badań...*, s. 276 n.

⁶ W. Hołubowicz, *O nową metodę badań budownictwa starożytnych Słowian*, „Arch. rozhledy”, R. 10: 1958, s. 198 n.

⁷ B. Gediga, *Badania wykopaliskowe na Ostrówku w Opolu w latach 1959—1963*, „Spraw. Arch.”, t. 18: 1966, s. 225; t e n ż e, *Wyniki badań...*

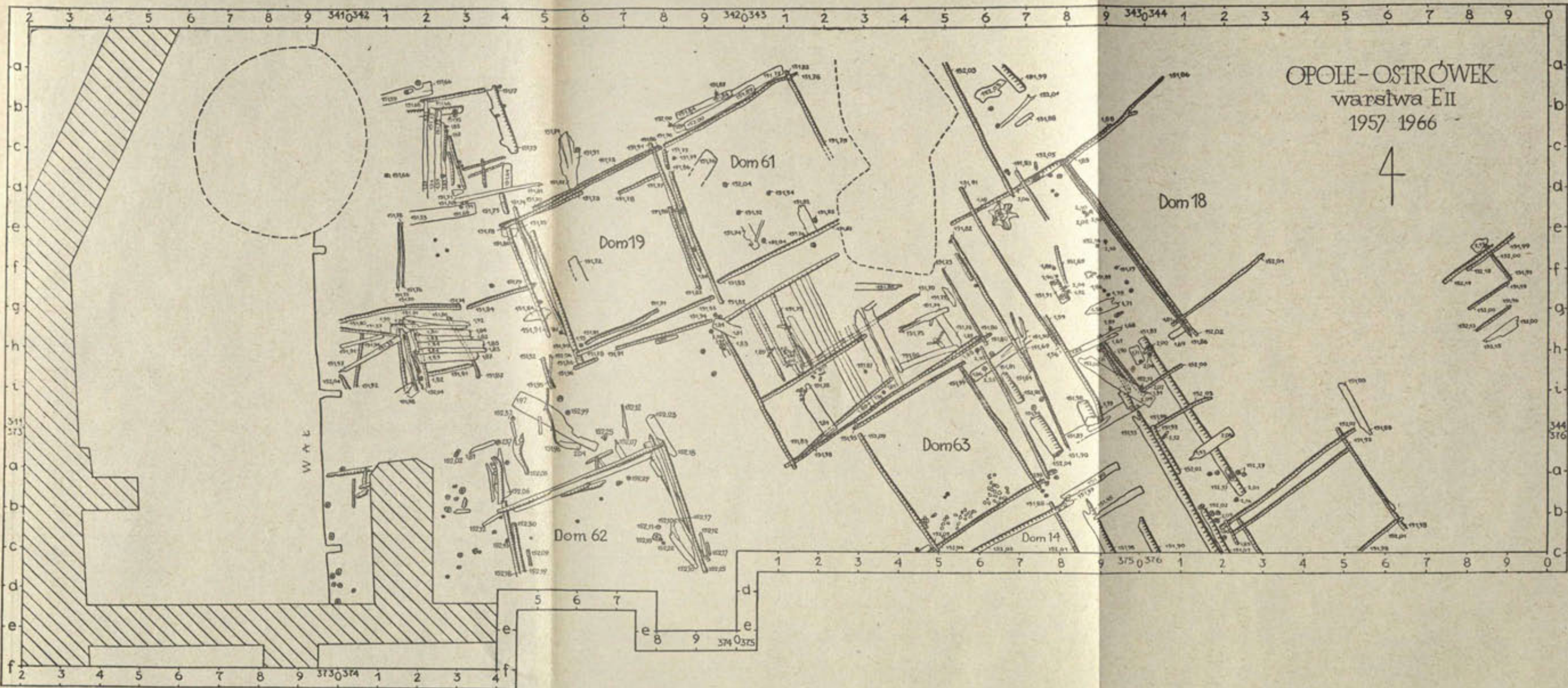
Ryc. 3. Opole-Ostrówek. Dom 58 E_{III} i w głębi 63 E_{III}

Fot. B. Gediga

daje się, że ta ewentualność jest najmniej prawdopodobna. Mielibyśmy bowiem wtedy do czynienia z dłuższą przerwą między czasem zasypania jamy, a wzniesieniem w tym miejscu konstrukcji ulicy nr 1, która wypełniałaby okres egzystowania budynku. To nie znajduje pełniejszego potwierdzenia w zaobserwowanej sytuacji stratygraficznej na omawianym odcinku, legary ulicy są bowiem prawie nie podzielone warstwą kulturową, licząc od poziomu, na którym zarysowała się jama⁸. Gdyby jednak przypuszczenia te okazały się niesłuszne, wówczas należałoby się liczyć z częstszą przebudową na tym odcinku, niż to uwidaczniają wydzielone w stosunku do całego badanego terenu poziomy konstrukcyjne.

Na dalszym odcinku wykopu II w kierunku zachodnim (na arach 341—343 i 373—375) występują lepiej zachowane konstrukcje czterech budynków zrębowych (nie wliczając domu nr 72), budynku plecionkowego, zespół dyli i dranic, stanowiący nawierzchnię placyku przed konstrukcjami wału obronnego (konstrukcja wału jednak nie wiąże się z tym poziomem) oraz luźne fragmenty dranic i belek. Z uchwyconych budynków najlepiej zachowane były domy nr 63 i 58 (ryc. 3). Dom nr 63

⁸ Gediga, Wyniki badań..., ryc. 9.

Ryc. 4. Opole-Ostrówek. Wykop II, plan zabudowy poziomu konstrukcyjnego EII

Rys. I. Tolkin

Ryc. 6. Opole-Ostrówek. Palenisko w domu 63 E_{III}

Fot. B. Gediga

wystąpił tuż za zespołem jam, a ściśle za jamą nr 3 (1), na arze 375 oraz 343. Jest to budynek regularnie prostokątny, o wymiarach (ścian wewnętrznych) $3,5 \times 2,8$ m, nie posiadający moszczonęj dranicami podłogi, lecz najprawdopodobniej gliniane klepisko. Warstwa szarego łu i gliny jest w tym budynku dosyć gruba i niewątpliwie stanowiła rodzaj warstwy izolacyjnej, chroniącej przed wodą i wilgocią. W obrębie domu wystąpił regularny układ kilku krótkich beleczek bardzo silnie przepalonych (ryc. 6), który stanowił najpewniej podstawę paleniska. Najbardziej solidną konstrukcję posiadał w poziomie E_{III} duży dom nr 58. Zachowana w całości belka ściany zachodniej posiadała długość 4,05 m, a ściany południowej 5,90 m. W budynku tym zachowała się częściowo podłoga w postaci dranic ułożonych równoległe do ścian krótszych. Jak można wnioskować na podstawie jednej w całości zachowanej dranic, podłoga wchodziła swymi końcami pod dolne belki dłuższych ścian i wspierała się na solidnej konstrukcji ułożonej wewnątrz domu. Dranice bowiem spoczywały na 3 bardzo grubych legarach biegnących równoległe do ścian dłuższych, a te z kolei wspierały się na 3 lub 4 także grubych legarach poprzecznych (ryc. 3). Do domu nr 58 przylegał od strony południowo-zachodniej bardzo źle zachowany budynek nr 64, w rzucie poziomym kształtu trapezowatego. W całości były zachowane

tylko dwie jego ściany przeciwległe, z których południowo-zachodnia była dłuższa (dł. 4,30 m) od północno-wschodniej (dł. 3,10 m), oddalone od siebie o 3,10 m. Podłoga w postaci dranic nie zachowała się w tym budynku, jednakże w pobliżu ściany południowo-zachodniej znajduje się wewnątrz domu, ułożona równolegle do ściany, długa belka, najprawdopodobniej stanowiąca legar podłogi, wsparty przy obu końcach na krótkich beleczkach, które zabezpieczały go przed zapadaniem. Biorąc jeszcze pod uwagę, że w obrębie omawianego budynku wystąpiło kilka krótkich dra-

Ryc. 7. Opole-Ostrówek. Dom 64 E_{III} z legarem pod podłogę, przechodzącym nad paleniskiem

Fot. A. Szczodrak

nic, m. in. jedna wsparta na wspomnianym legarze, wolno przypuszczać, że pierwotnie i ten budynek posiadał podłogę. W takim jednak wypadku powstaje trudność zinterpretowania funkcji odkrytego w jego obrębie paleniska, a także określenia ewentualnego powiązania z domem nr 64. Palenisko wystąpiło bowiem pod wspomnianą belką (ryc. 7), która stanowi najprawdopodobniej legar pod podłogę. Ta sytuacja wyklucza w zasadzie możliwość użytkowania paleniska w okresie, gdy budynek posiadał podłogę. Istnieją w tym wypadku dwie ewentualności: jest możliwe, że podłogę ułożono w omawianym domu w okresie późniejszym, w trakcie jego użytkowania, a pierwotnie było w nim tylko klepisko z gliny i przez ten czas funkcjonowało wspomniane palenisko. Druga możliwość sugeruje, że mamy do czynienia z dwoma poziomami konstrukcyjnymi domu nr 64, co jednak da się ostatecznie wyjaśnić dopiero w trakcie przyszłorocznych badań.

Dalszy, czwarty budynek, który można wiązać z poziomem konstrukcyjnym E_{III}, to dom nr 20, występujący na arze 374 i częściowo także 373, w odległości 4 m od domu 64 w kierunku południowo-zachodnim, uchwycony w badanym wykopie jedynie częściowo. W ścianie północno-wschodniej stwierdzono fragment wycięcia drzewiowego. Usytuowanie domu nr 20 względem występujących w pobliżu konstrukcji

wału posiada duże znaczenie dla określenia stosunku wału do najstarszych poziomów konstrukcyjnych Ostrówka. Zachodni węgiel domu nr 20 podchodzi pod wystający najniższy hak wewnętrznego lica wału (ryc. 8). Potwierdza to dodatkowo jeszcze wysunięte już poprzednio na podstawie innych obserwacji sugestie, że odkryte w 1958 roku a także w latach następnych konstrukcje wału obronnego nie wiążą się z najstarszym poziomem konstrukcyjnym osady na Ostrówku, lecz są od nich młodsze⁹.

Ryc. 8. Opole-Ostrówek, Fragment wewnętrznego lica wału i narożnik domu 20 E_{III}

Fot. A. Szczodrak

Z poziomem E_{III} (ryc. 5) wiążemy jeszcze budynek nr 19 względnie zagrodę (?) o bliżej nie określonej funkcji, ze ściankami plecionymi z wikliny, w rzucie poziomym kształtu wydłużonego prostokąta. Przylegał bezpośrednio do północno-zachodniej ściany domów nr 58 i 64 i od tej strony nie posiadał ściany plecionkowej. Obiekt ten jest stosunkowo duży, bo powierzchnia jego wnętrza wynosiła około 24 m². Podłogę w nim stanowiło gliniano-łkowe klepisko. Obiekty takie są dosyć charakterystyczne dla warstwy najniższych (analogiczny wystąpił także w warstwie E_I)¹⁰, jednakże w przypadku obecnie omawianego mieliśmy do czynienia także z dużymi fragmentami obalonej ścianki plecionej¹¹.

Na arze 374, na odcinku między domem nr 20 a domem nr 64, gdzie w wyższych warstwach występował budynek nr 62, w warstwie E_{III} mamy do czynienia jedynie z dosyć nieregularnie rozrzuconymi belkami i draniącami. W tym zespole jedynym elementem wykazującym bardziej celowy układ jest długi (4 m) legar

⁹ Gediga, *Wyniki badań...*, s. 277 n.

¹⁰ Gediga, *Wyniki badań...*, ryc. 3.

¹¹ Gediga, *Wyniki badań...*, ryc. 10.

wsparty obu końcami na krótkich belkach, ułożony między ścianami domów 20 i 64. Na nim wspiera się kilka krótszych belek i dranic. Najbardziej prawdopodobne wydaje się, że wspomniany na tym odcinku zespół konstrukcji jest pozostałością moszczonego dranicami lub dylami placyku, zajmującego teren między domami nr 20, 64 i 58 wraz z plecionkową dobudówką (nr 19) a konstrukcjami wału. Inne fragmenty wspomnianego placyku w postaci dyli i dranic, odkryte na arze 342, omówione zostały już w zeszłorocznym sprawozdaniu¹². W trakcie jednak tegorocznej eksploracji ujawniono dalsze interesujące szczegóły konstrukcyjne (ryc. 9).

Ryc. 9. Opole-Ostrówek. Konstrukcje placyku (?) z poziomu E_{III}

Fot. A. Szczodrak

Dużym zaskoczeniem było odkrycie na arze 342 i częściowo na arze 374 domu nr 72. Budynek ten bowiem występuje częściowo pod zespołem dyli i dranic biegnących prostopadle do wału, a zaliczanych do poziomu konstrukcyjnego E_{III}, i częściowo pod domem nr 64, również z poziomu E_{III}. Jak wiadomo poziom konstrukcyjny E_{III} był dotychczas najniższym poziomem, i to nie występującym w postaci zwarłego zespołu konstrukcji drewnianych na całym terenie. Liczyć się więc wypada z częstszą przebudową tego odcinka, dokonywaną się w czasie trwania osady, co spowodowało wystąpienie większej ilości poziomów konstrukcyjnych, ale nie ma znaczenia dla czasu trwania grodu-miasta na Ostrówku, ustalonego dzięki analizie poziomów konstrukcyjnych, uchwytynych na całym dotychczas badanym terenie, jak i materiałów, występujących w powiązanych z nimi warstwach kulturowych.

W wykopie II na arze 373 kontynuowano pracę wewnątrz wału. Złe warunki atmosferyczne uniemożliwiły zakończenie tych prac, niemniej jednakże uzyskaliśmy

¹² Gediga, *Wyniki badań...*, s. 276 n.

pewne dane pozwalające na zorientowanie się w konstrukcji wału (przywala)¹⁴, a zwłaszcza jego konstrukcji podwalinowej (ryc. 1). Również w roku bieżącym odsłonięto boczną ścianę wału (ryc. 10) na arze 341, tam gdzie przebieg przywala jest przzerwany wkopem nowożytnym. Pozwoliło to lepiej poznać konstrukcję odkrytego fragmentu przywala.

Znaczny wysiłek skoncentrowano w roku 1966 na badaniach wykopów III i IV, przylegających do wykopu II. Wykop IV wydzielono w roku bieżącym jako osobny odcinek prac (ryc. 14). Łączy się on z wykopem II na arach 341 i 342, natomiast od

Ryc. 10. Opole-Ostrówek. Konstrukcja „przywala” z odsłoniętą ścianą boczną

Fot. A. Szczodrak

wykopu III oddzielają go niewielkie odcinki nie badane, gdyż przebiegają tamtędy czynne kable elektryczne i korzenie dużego platana.

W wykopie III, na którego dosyć nieregularny kształt wpłynęły zarówno wyżej podane względy, jak i konieczność ominięcia drogi dojazdowej do amfiteatru, w roku 1966 w pełni odsłonięto poziom konstrukcyjny A_{II} oraz A_{III} (ryc. 11), B, a częściowo także wystąpiły już konstrukcje warstwy C.

W poziomie konstrukcyjnym A_{II} (z 2. poł. XII w.), scharakteryzowanym już częściowo w zeszłorocznym sprawozdaniu, wystąpił dom nr 66 (o wymiarach ścian wewnętrznych 5,75 × 3,25 m), a dalej przy jego południowo-wschodniej ścianie regu-

¹⁴ Przywalem określił odkryte w 1958 r. konstrukcje obronne w Opolu W. Hołubowicz, i opublikował w art.: *Badania wykopaliskowe w Opolu w 1958 roku*, „Spraw. Arch.”, t. 14: 1962, s. 273; tenże, *Rozmieszczenie budynków, ulic i podwórzki w Opolu na Ostrówku w X—XIII w.*, „Światowit”, t. 24: 1962, s. 535 n. Określenie to przyjmujemy także w niniejszym sprawozdaniu. Nie mamy bowiem tutaj do czynienia z resztkami konstrukcji samego wału, lecz jego uskokiem do wnętrza osady.

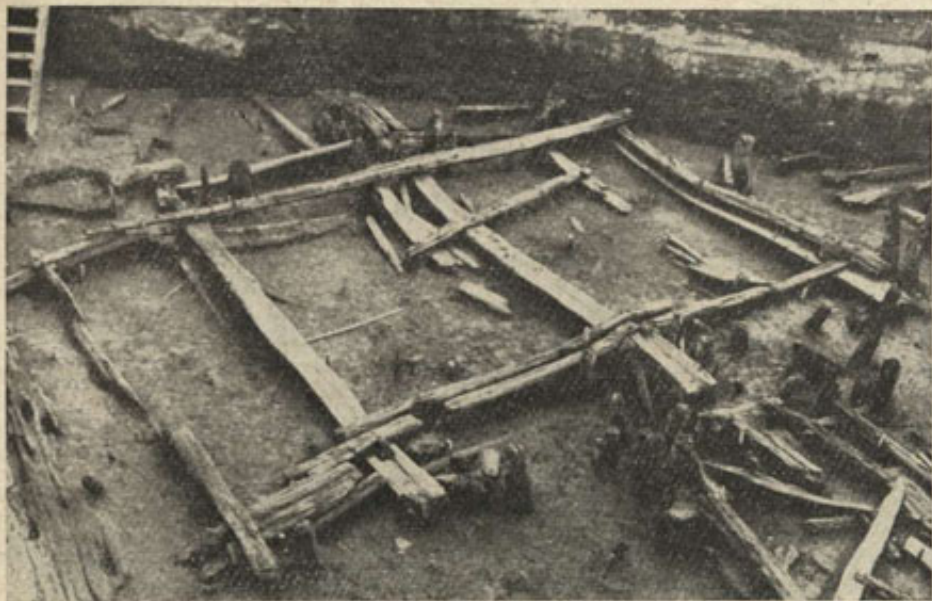
larny układ dranic, stanowiący najprawdopodobniej część moszczonej nawierzchni podwórza oraz odcinek ulicy nr 1. Dalszą część tej ulicy odkryto w roku bieżącym na arach 278 i 310. Konstrukcja ulicy nr 1 była analogiczna do występującej w wykopie II. Na podłużnych legarach spoczywała nawierzchnia z dranic, która w znacznym stopniu zachowała się. Dranice posiadały szer. 0,30–0,50 m, dł. do 4 m.

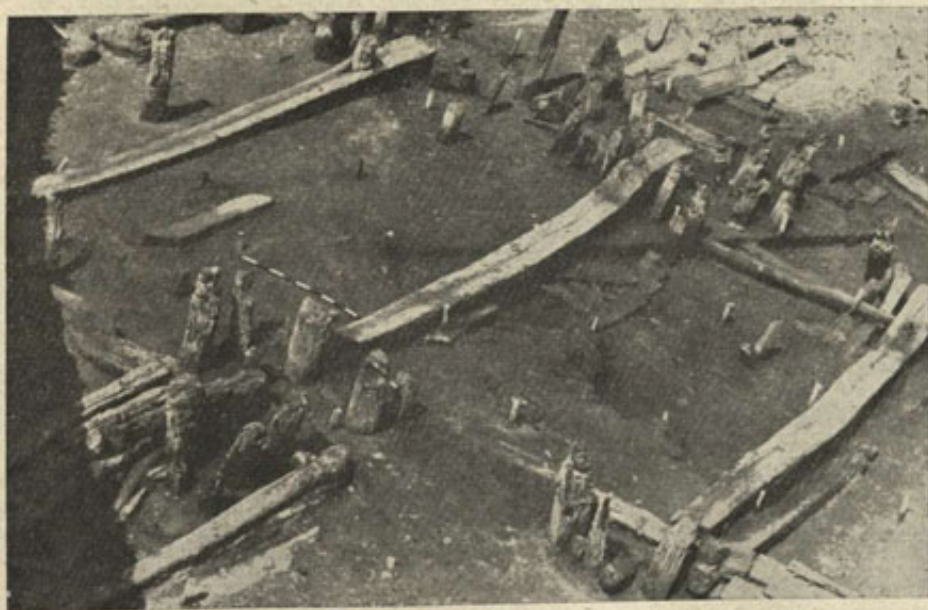
Ryc. 11. Opole-Ostrówek. Konstrukcje ulicy nr 5 w poziomie A_{III}

Fot. B. Gediga

W kolejnym odsłoniętym poziomie konstrukcyjnym A_{III} (z poł. XII w.) stwierdzono pewne zmiany w rozplanowaniu tego odcinka oraz pojawiły się nowe obiekty (ryc. 11). W dalszym ciągu i mniej więcej w tym samym miejscu utrzymał się dom nr 66, a poza tym uchwycono na arze 311 fragment domu nr 59, a na arze 278 fragment domu nr 71. Podobny przebieg ma ulica nr 1, ponadto jednak za domem nr 66, od strony południowo-zachodniej wystąpiła nowa ulica, nr 5 (ryc. 11), krzyżująca się z ulicą nr 1. Uchwycono więc w Opolu drugie skrzyżowanie głównych ulic na ciągu ulicy nr 1. Jest to moment bardzo ważny dla rekonstrukcji rozplanowania miasta. Potwierdza dotychczasowe w tym zakresie sugestie, iż krzyżujące się mniej więcej pod kątem prostym główne ulice wyznaczały kwartały zabudowy

Ryc. 12. Opole-Ostrówek. Dom 66 A_{III}

Fot. A. Szczodrak

Ryc. 13. Opole-Ostrówek. Konstrukcja jarzmowa pod domem 66 A_{III}

Fot. A. Szczodrak

mieszkalnej¹⁴. Konstrukcje obu ulic są mniej więcej analogiczne (na dwóch legarach podłużnych ułożone są dranice). Nawierzchnia ulic nie była zachowana na całej długości ich przebiegu. Na ulicy nr 1 nie uchwycono pełnej długości dranic, natomiast na ulicy nr 5 jedna dranica dochodziła do 3,30 m długości. Szerokość dranic stanowiących nawierzchnię obu ulic mieściła się w granicach 0,19—0,30 m. Konstrukcje ulicy nr 5 dochodzą do południowo-zachodniej ściany domu nr 71. Nie wiemy, czy ulica ta biegnie dalej, ominąwszy dom nr 71, wzdłuż jego ściany południowo-wschodniej, ponieważ na niewielkim odkrytym odcinku wzdłuż tej ściany nie natrafiono na resztki konstrukcji.

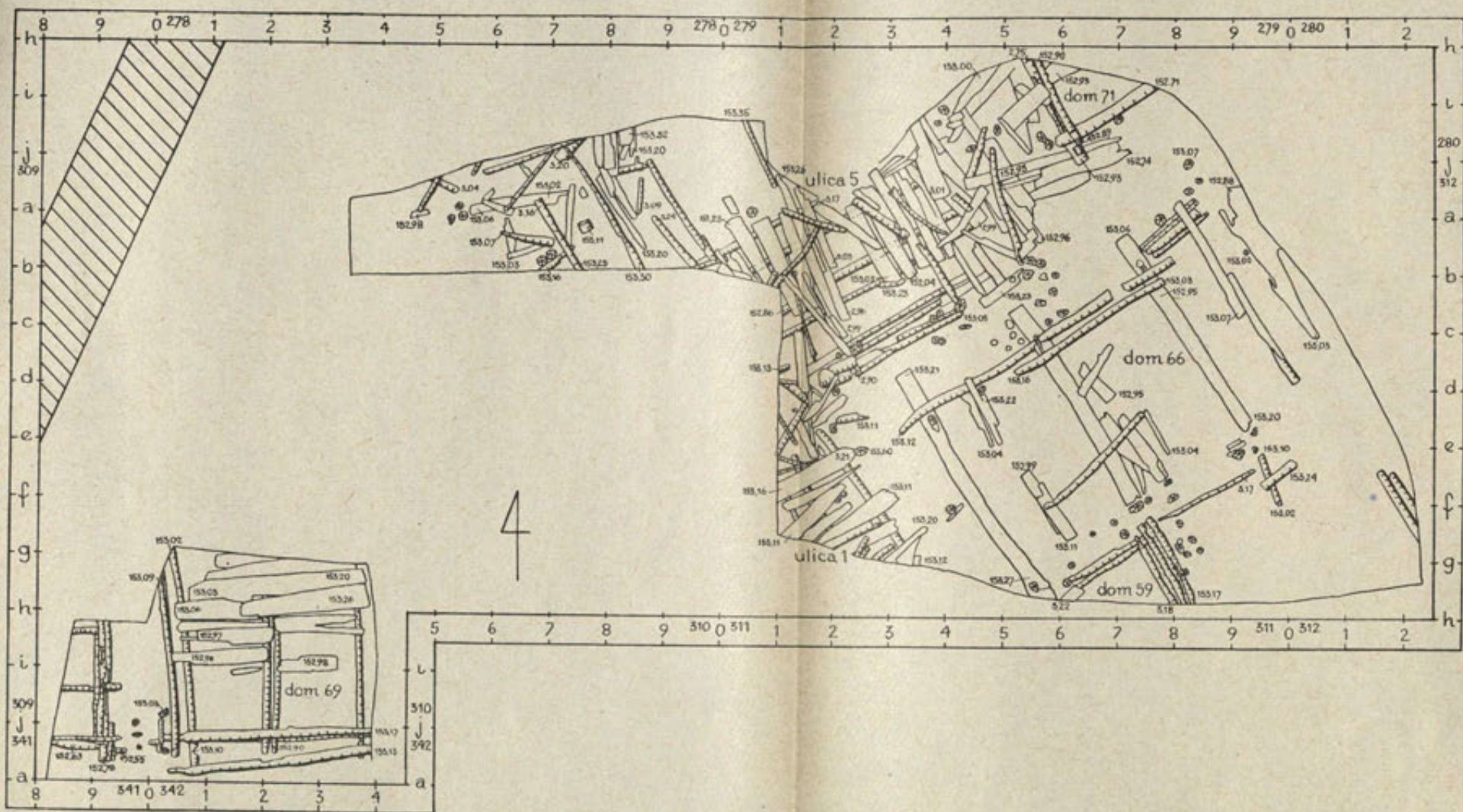
Nader interesująco przedstawia się konstrukcja domu nr 66 (ryc. 12). Po raz drugi w okresie powojennych badań odkryto budynek o konstrukcji jarzmowej. Zachowały się trzy potężne legary ułożone w odstępach 2,2 m od siebie (ryc. 13). Długość ich wynosiła około 4 m, szerokość 0,24 m, a grubość 0,10—0,16 m. Przy końcach legary posiadały stosunkowo regularne prostokątne wycięcia, w które wchodziły odpowiednio wyciosane wierzchołki wbitych w ziemię słupów, wspierających legary z dwóch stron. Na tym zespole lagarów, wzmocnionych przy obu końcach wbitymi w ziemię słupami, wznosiła się konstrukcja budynku, stosunkowo dużego, zrębowego, jednakże belki ścian nie zachowały się w całości. Podłoga z dranic ułożona była na legarach podłużnych (prawdopodobnie trzech). Przybliżone wymiary budynku nr 66 wynosiły 6 × 3,7 m. Tak solidne zabezpieczenie budynku przed osiadaniem może wskazywać, że mamy tutaj do czynienia z wielkim domem. Przemawia za tym również jego powierzchnia około 22 m². Przymuszałnie był stosunkowo wysoki, skoro zabezpieczenie go przed osiadaniem uznano za potrzebne.

Na uwagę zasługuje odkryte pod belką ściany północnej domu 66 naczynie o charakterze ofiary zakładzinowej (ryc. 15).

Budynek nr 59, który wystąpił w omawianym poziomie konstrukcyjnym, uchwycono na wykopie III jedynie częściowo (północny węgiel i fragmenty ściany północno-zachodniej i północno-wschodniej). Dalszą jego część odkryto w latach ubiegłych na arze 343 wykopu II. Dom nr 59, stosunkowo słabo zachowany, był zbudowany w konstrukcji zrębowej. Podobnej konstrukcji był również odkryty fragmentarycznie dom nr 71. W trakcie tegorocznych prac w wykopie III odsłonięto również w całości poziom drewna B (z 1. poł. XII w.). W rozplanowaniu zabudowy na tym odcinku stwierdzamy jedynie wzrost ilości budynków, obie ulice natomiast utrzymują się w dalszym ciągu i przebieg ich jest mniej więcej taki sam, jak w warstwie poprzedniej. W dalszym ciągu w tych samych miejscach utrzymują się domy nr 59 i 66, poza tym uchwycono jeszcze fragmenty domów nr 67, 68 i 70.

Ulica nr 1 przesunęła się w kierunku zachodnim i tym samym uchwycono tylko mały jej fragment w postaci krótkiego odcinka legara podłużnego oraz kilku dosyć nieregularnie rozrzuconych dranic, które są niewątpliwie pozostałościami jej nawierzchni. Przesunięcie ulicy nr 1 zostało uwarunkowane wzrostem zabudowy mieszkalnej na tym odcinku. Z ulicy nr 5, dochodzącej do ulicy nr 1, zachowały się legary podłużne i częściowo także na niewielkim odcinku dranice jej nawierzchni — dość gęste, ale niezbyt regularny układ długich dranic (2—3 m) i krótkich legarów. Zarówno większość dranic, jak i belek jest usytuowanych wzdłuż przebiegu ulicy, po linii północny zachód—południowy wschód. Ulica nr 5 biegnie podobnie jak w warstwie A₁₁, lecz jej konstrukcja nie jest typowa dla tego typu obiektu i sprawia raczej wrażenie mało starannej konstrukcji, drugorzędnego przejścia o moszczonyj nawierzchni.

¹⁴ Holubowicz, *Rozmieszczenie...*, s. 554; Gediga, *Badania wykopaliskowe...*, s. 227.

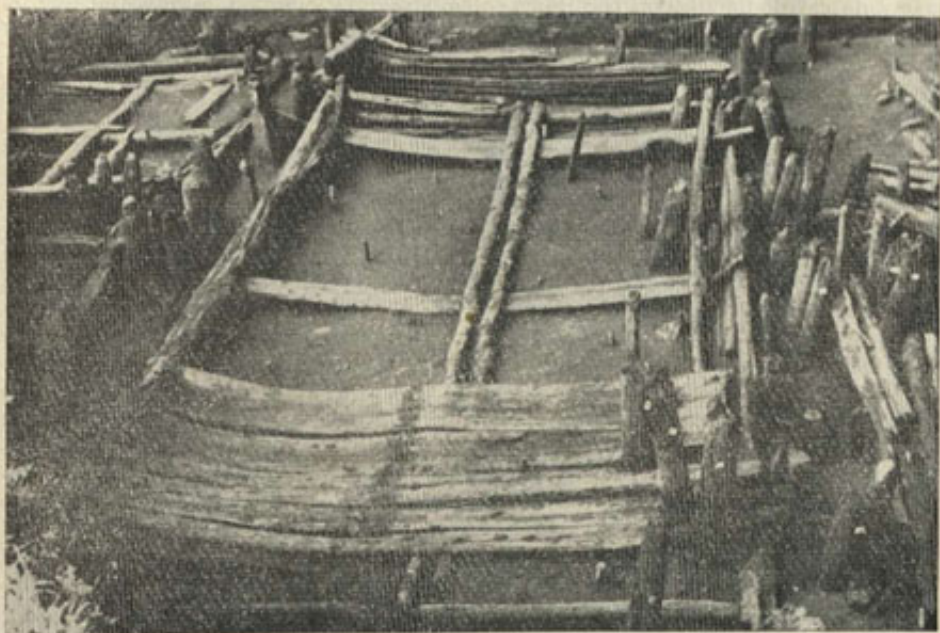
Ryc. 14. Opole-Ostrówek. Wykop III i IV, plan zabudowy poziomu konstrukcyjnego Am

Rys. I. Tolkin

Ryc. 15. Opole-Ostrówek. „Ofiara zakładzinowa” pod belką domu 66 A_{III}

Fot. A. Szczodrak

Ryc. 16. Opole-Ostrówek. Dom 66 B

Fot. A. Szczodrak

Dom nr 66, odkryty w całości (ryc. 16), jest jak gdyby narożnikowy, na skrzyżowaniu ulic nr 1 i nr 5, osią dłuższą usytuowany wzdłuż ulicy nr 5, a krótszą wzdłuż ulicy nr 1. Podobnie jak w warstwie A_{III} dom nr 66 w warstwie B posiada również konstrukcję jarzmową (wymiary 6,2 × 4,4 m). W południowo-zachodniej części domu zachowała się regularnie ułożona podłoga z dranic (szerokości 0,35—0,45 m, grubości 0,04—0,05 m oraz długości około 3,70 m), które spoczywały na legarach podłużnych (dwóch biegnących przez środek budynku oraz prawdopodobnie dwóch ułożonych wzdłuż dłuższych ścian budynku, z których zachował się jednak tylko fragment jednego).

Z domu nr 59 uchwycono w wykopie III tylko narożnikowy fragment konstrukcji zrębowej. W obrębie budynku wystąpiły także dwa legary podłogi, równoległe do ścian domu, oraz fragmenty dwóch dranic podłogi. Dom nr 59 był usytuowany dłuższą ścianą do ulicy nr 1, krótszą natomiast do południowo-wschodniej ściany domu nr 66. Obok domu nr 59 od strony południowo-wschodniej wystąpił po raz pierwszy w warstwie B dom nr 67, usytuowany analogicznie jak dom nr 59 (ścianą krótszą do domu nr 66 i częściowo do domu nr 68). Dom nr 67 był zbudowany w konstrukcji zrębowej i posiadał podłogę moszczoną dranicami ułożonymi na 3 legarach, z których dwa znajdowały się przy ścianach budynku, a trzeci w środku. Dranice podłogi, silnie zniszczone, zachowały się tylko we fragmentach. Dom nr 68 usytuowany był ścianą krótszą mniej więcej równoległe do ściany północno-wschodniej domu nr 66. Odległość między nimi wynosiła około 1 m. Na uwagę zasługuje konstrukcja przejścia między tymi domami. Belki południowo-wschodniej ściany domu nr 68 wychodzą daleko poza węgiel i przylegają do domu 66, zamykając z jednej strony wspomniane przejście. Gdy weźmiemy jeszcze pod uwagę, że jest ono moszczone zachowanymi w bardzo dobrym stanie dranicami (ryc. 17), możemy przyjąć, że mamy do czynienia z jakimś pomieszczeniem wykorzystywanym jako rodzaj schowka lub w celach gospodarskich. Dom nr 68 był również zbudowany w konstrukcji zrębowej i posiadał moszczoną dranicami podłogę, jak świadczą o tym zachowany legar i kilka dranic. Usytuowany był ścianą dłuższą równoległe do przebiegu ulicy nr 5.

Po drugiej stronie ulicy nr 5 odkryto dom nr 70, który stanowi niejako odpowiednik domu 66 i jest również budynkiem narożnikowym o konstrukcji zrębowej. Dłuższą ścianą (długości około 6 m) był usytuowany wzdłuż ulicy nr 5. Prawdopodobnie posiadał podłogę moszczoną dranicami, których zachowało się kilka.

Wykop IV był trzecim odcinkiem prac roku 1966. Obejmował powierzchnię około 20 m² — fragmenty arów 342 i 310. Zasadniczym zadaniem tego odcinka prac było uchwycenie dalszego przebiegu odkrytych w roku 1958 konstrukcji wału. Tego-roczne badania w istotny sposób uzasadniły dotychczasowe rekonstrukcje przebiegu wału na odcinku północno-zachodnim i północnym¹⁵.

Oprócz wspomnianych konstrukcji obronnych w wykopie IV odkryto także dom nr 69. Na odcinku tym konstrukcje drewniane zachowały się dopiero od poziomu A_{III}, w którym wystąpił budynek nr 69, odsonięty również w poziomach B i C. Dom ten był zbudowany w konstrukcji zrębowej. W warstwie A_{III} posiadał zachowaną w znacznej części podłogę z dranic (na kilku legarach), w niektórych partiach ułożonych dwuwarstwowo, bez śladów przebudowy samego domu. Być może jest to dowodem przeprowadzenia reperacji podłogi. W warstwie B dom ten posiadał analogiczną konstrukcję oraz w znacznej części zachowaną podłogę z dranic ułożonych na legarach. Dom nr 69 zawsze posiadał bardzo solidną konstrukcję pod podłogę.

¹⁵ Gediga, *Badania wykopaliskowe...*, s. 227 n., ryc. 7, 8.

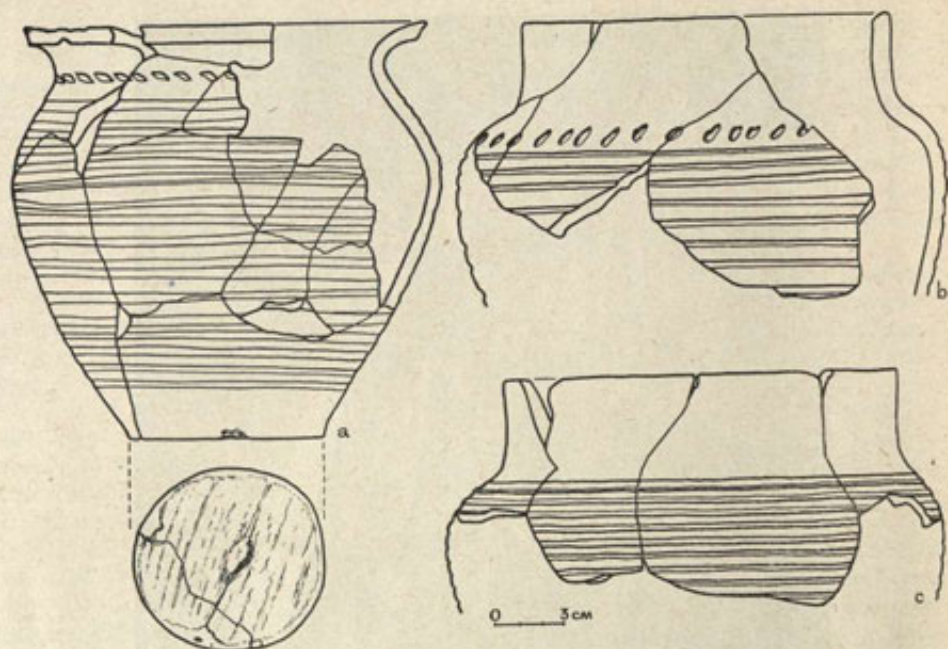

Ryc. 17. Opole-Ostrówek. Przejście między domami 66 i 68 B. U góry konstrukcje domu 68 B

Fot. A. Szczodrak

gą, szczególnie jednak w warstwie C. Podłoga z dranic, która tylko w małym stopniu zachowała się, była ułożona na zespole kilku krzyżujących się dranic, tworzących jak gdyby konstrukcję rusztową.

Na uwagę zasługuje jeszcze usytuowanie domu nr 69 przy samym wale (na przywalu), a nawet do niego prawie przylega. W ten sposób wyklucza on, podobnie zresztą jak kilka innych domów z lat ubiegłych (nr 18/1 i 20), możliwość istnienia ulicy przywalnej. Jak wynika z dotychczas uzyskanych danych, ulica taka nie istniała w żadnym okresie trwania osady. Jedynie w najmłodszych okresach (może poziom

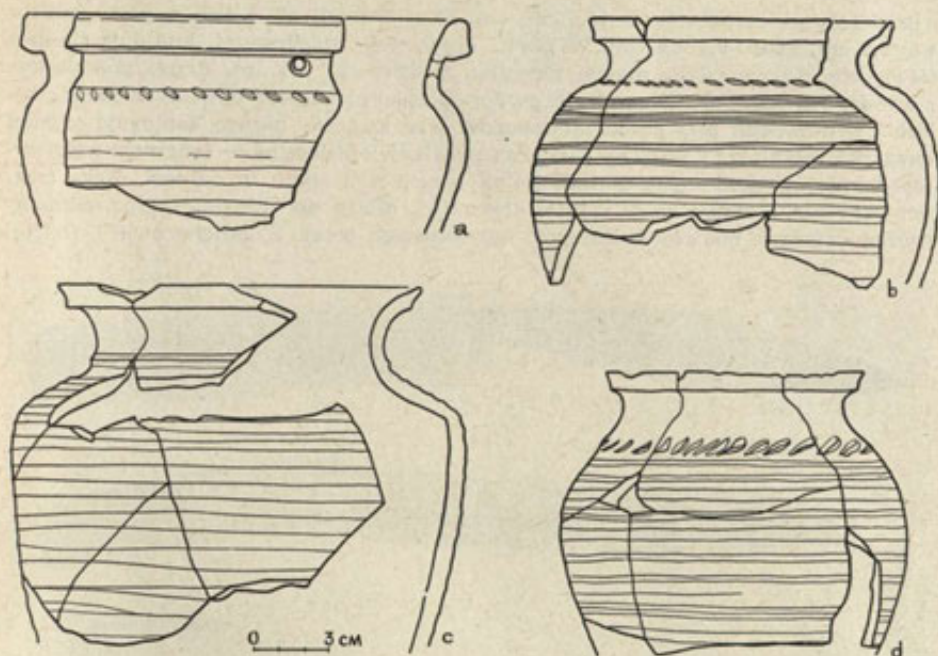
Ryc. 18. Opole-Ostrówek. Ceramika:

a — w-wa E₂, wykop II, ar 342, m 3/g; b — w-wa E₂, wykop II, ar 374, m 9/b; c — w-wa E₂, wykop II, ar 374, m 6/b

Rys. I. Tolkin

konstrukcyjny A₁—A_{III}), od poł. XII w. do 1. poł. XIII w., funkcję takiej ulicy mogła spełniać moszczona dranicami nawierzchnia uskołu wału — przywala.

Podobnie jak w latach ubiegłych wyeksplorowane w sezonie wykopaliskowym roku 1966 nawarstwienia kulturowe dostarczyły olbrzymiej ilości materiałów ruchomych, których jedynie pobieżną charakterystykę rozpoczniemy od wykopu II, gdzie eksplorowano głównie warstwy związane z poziomem konstrukcyjnym E_{II} i E_{III} z 2. poł. X wieku i pocz. wieku XI. Przed tym jednak w stosunku do wszystkich trzech wykopów ogólnie możemy powiedzieć, że materiał kostny i ceramika stanowią najliczniejszą grupę zabytków. Poza tym nieco mniej liczną grupę stanowią łuczywa. Materiał kostny został przekazany do opracowania prof. dr. K. Myczkowskiemu i w tej chwili brak aktualnych wyników tych badań. Również materiał ceramiczny nie jest jeszcze w pełni opracowany laboratoryjnie i dlatego nawet jego bardzo ogólna charakterystyka będzie w znacznym stopniu przypadkowa i nie uwzględni wszystkich, często nawet istotnych form. Na podstawie tych stosunkowo niepełnych danych najogólniej możemy powiedzieć (ryc. 18a—c; 19a—d), że w dalszym ciągu w materiale ceramicznym ze wszystkich wykopów przeważają naczynia o esowatym profilu, a formy z cylindrycznymi szyjkami są znacznie mniej liczne. Ceramika z grafitem (ryc. 19a) występuje we wszystkich warstwach, również i w najstarszych z wykopu II. Tam jednak stwierdzamy wyraźnie zmniejszenie się ilości ceramiki z polewą.

Ryc. 19. Opole-Ostrówek. Ceramika:

a — w-wa E₇, wykop II, ar 343, m 1/j (fragm. naczynia z grafitem); b — w-wa A₃, wykop III, ar 311, m 6/b; c — w-wa E₆, wykop II, ar 342, m 10/g; d — w-wa E₄, wykop II, ar 374, m 5/b

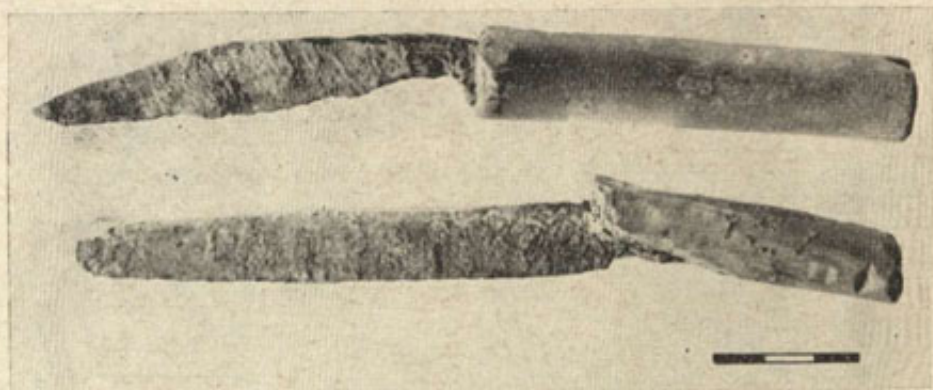
Rys. I. Tolkin

W materiale z wykopu II wyroby żelazne reprezentują: 3 noże, dobrze zachowane, z czego jeden posiada oprawkę rogową o kształcie walcowatym (ryc. 20b), niezdobioną, 2 igły z uszkami, fragment krzesiwa ramowatego, fragment najprawdopodobniej sierpa, 2 kabłąki do wiader, zachowane przeważnie fragmentarycznie, 2 obręcze oraz dwa okucia do wiader z uszkami na kabłąk (ryc. 21d), fragment nożyc żelaznych, 2 skoble. Na szczególną uwagę zasługuje znaleziony w warstwie z początku XI wieku duży fragment misy żelaznej (ryc. 21a), średnicy około 20 cm. Więcej uwagi poświęcił ostatnio zagadnieniu mis żelaznych J. Herrmann, przedstawiając ich teren występowania, a także datowanie na podstawie dotychczasowych znalezisk¹⁶. Omawiając dotychczasowe próby interpretacji ich funkcji autor skłonny jest przyjąć, iż w pierwszym rzędzie wiązała się ona z tezauryzacją wartości i że reprezentowały one określoną wartość wymienną. Funkcja ich sprowadzałaby się do pewnego rodzaju powszechnego ekwiwalentu. Wydaje się, że interpretacja taka zasługuje na uwagę. Występowanie tych mis także w Opolu, ośrodku o wysoko rozwiniętych stosunkach wymiennych, może do pewnego stopnia tego rodzaju sugestie potwierdzać.

Wśród wyrobów żelaznych znalezionych w trakcie prac w wykopie II na uwagę zasługuje jeszcze przedmiot w kształcie sztabki żelaznej, szerszej w środkowej partii,

¹⁶ J. Herrmann, *Tornow und Vorberg*, Berlin 1966, s. 108 n., ryc. 49.

o przekroju prostokątnym (dł. 15,5 cm, szer. przy końcach ok. 1 cm, w partii środkowej 2,3 cm, grub. 0,3—0,5 cm). W partii środkowej, rozszerzonej, znajdują się dwa niewielkie otwory: jeden prawie okrągły, średnicy ok. 0,4 cm, drugi prostokątny, o wymiarach 0,3 — × 0,5 cm. Najprawdopodobniej przedmiot ten używano do ciągnięcia drutów lub przy produkcji gwoździ (ryc. 22g). Na uwagę zasługuje również sprzączka metalowa z warstwy E_{III} oraz przybory jeździeckie — fragment najprawdopodobniej wędzidla oraz ostrogi, jedna z nich zachowana w całości, druga fragmentarycznie. Zachowana w całości (ryc. 22d) należy do drugiego typu, odmiany trzeciej ostróg z bodźcem kolcowym, wyróżnionego przez Z. Hilczerównę¹⁷. Ostrogi

Ryc. 20. Opole-Ostrówek. Noże żelazne z rogową oprawką rękojeści:

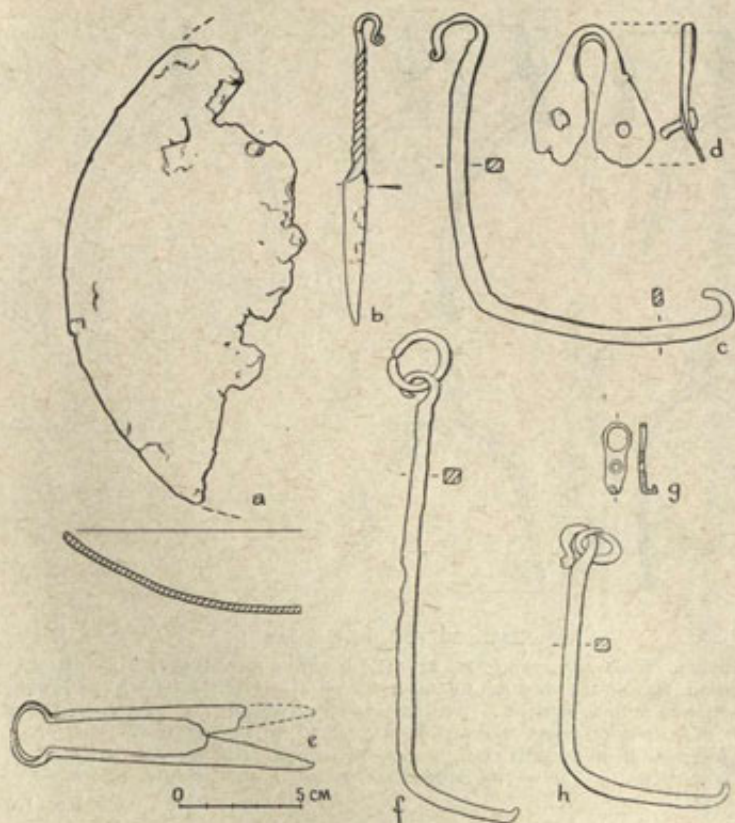
a — wykop II, ar 341, z oczyszczania wału, nr inw. 76a/96; b — wykop III, ar 311, m 10/g, w-wa B₂, dom 67, nr inw. 582/66

Fot. A. Szczodrak

te datuje wspomniana autorka na czas od połowy XI wieku do połowy wieku XII. W naszym przypadku wystąpiła ona w bardzo głębokiej warstwie E_s, związanej z poziomem konstrukcyjnym E_{II}, datowanym na 2. poł. X wieku. W tym wypadku trudno jednak stwierdzić, że znaleziona ostroga podważa choćby częściowo dotychczasowe datowanie tego typu ostróg, ponieważ została znaleziona w pobliżu muru zamkowego, gdzie mogła zachodzić możliwość pewnego przemieszczenia zabytków w pionie. Licznie wystąpiły również na badanym odcinku wyroby z drewna i kory. Są wśród nich: klepki (5 szt.) z czego jedna z cisu, pochodząca najprawdopodobniej z misy, dalej klepki wiader (m. in. jedna świerkowa) i fragmenty naczyń toczone lub dłubanych z jednego kawałka drewna. Przeważają wśród nich fragmenty mis i talerzy łącznie 10 fragmentów) oraz jeden czerpak drewniany z rączką (ryc. 23f), również zachowany fragmentarycznie. Dwa fragmenty mis (badane specjalistycznie) pochodziły z różnych drzew (jesion i brzoza)¹⁸. Na uwagę zasługuje również półfabrykat czerpaka w postaci obrobionego sęka — narośli dębowej. Poza fragmentami naczyń z przedmiotów związanych z gospodarstwem domowym wymienić można jeszcze 4 mąteвки, również zachowane przeważnie fragmentarycznie (najczęściej złamana była rączka). Dwie z nich były wykonane z drewna sosnowego. W warstwie E_{III} znaleziono także fragment łyżki. W tym zespole przedmiotów zwią-

¹⁷ Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie z X—XIII wieku*, Poznań 1956, s. 38 n.

¹⁸ Badania wyrobów drewnianych przeprowadził doc. dr S. Marek.

Ryc. 21. Opole-Ostrówek. Wyroby żelazne:

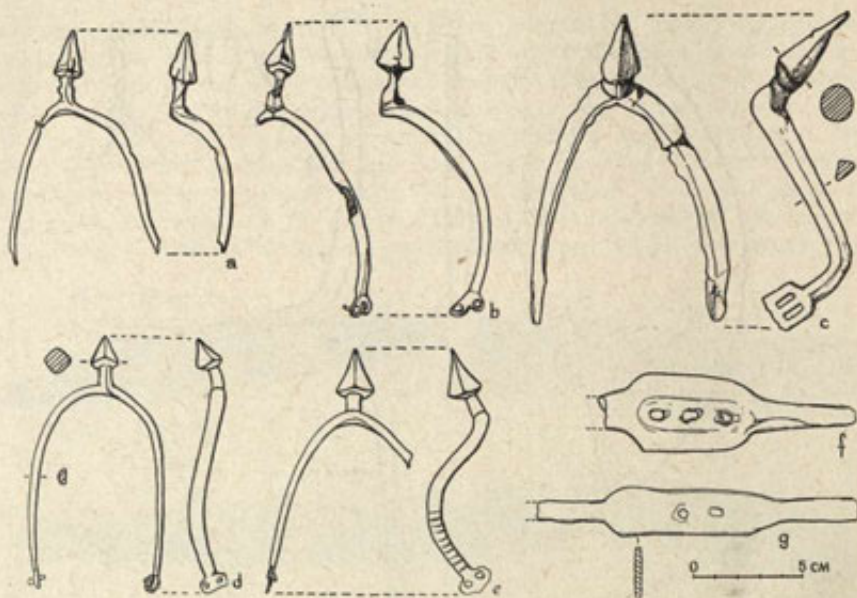
a — misa, w-wa E₄, wykop II, ar 374, m 1/e, nr inw. 11/66; b — nóż, w-wa A₅, wykop III, ar 311, m 10/c, nr inw. 66/66; c — klucz, w-wa A₂, wykop III, ar 310, m 8/b, nr inw. 198a/66; d — okucie do wiadra, w-wa E₆, wykop II, ar 342, m 10/g, nr inw. 362/66; e — nożyce, w-wa A₄, wykop III, ar 311, m 8/c, dom 66, nr inw. 2/66; f — klucz, w-wa A₂, wykop III, ar 310, m 8/b, nr inw. 198a/66; g — okucie do wiadra, w-wa B₄, wykop IV, ar 310, m 3/h, dom 69, nr inw. 85a/66; h — klucz, w-wa A₄, wykop III, ar 311, m 9/d, dom 66, nr inw. 54a/66

Rys. I. Tolkin

zanych z gospodarstwem domowym na uwagę zasługują jeszcze dwie kijanki łopatkowate z drewna dębowego i sosnowego: jedna dł. 30,5 cm, szer. 7,5 cm, druga dł. 38 cm, szer. 5,5 cm. W warstwach z X wieku i pocz. XI wieku w wykopie II wystąpiło 6 wrzecion, z których część zachowana jest fragmentarycznie. Jedno z nich jest oznakowane czterema krótkimi żłobkami (ryc. 23d).

Z innych przedmiotów drewnianych wspomnieć należy o klinach i kółkach, dwóch tłukach ciesielskich wykonanych z drewna dębowego oraz fragmencie najprawdopodobniej trzeciego. W roku 1966 znaleziono również dwie łopaty.

Na zakończenie tego krótkiego przeglądu przedmiotów drewnianych wspomnieć jeszcze należy o całym szeregu różnorakich, najczęściej fragmentów przedmiotów

Ryc. 22. Opole-Ostrówek:

a — ostroga, w-wa A₆, wykop III, ar 311, m 9/a, nr inw. 194/66; b — ostroga, w-wa A₁, wykop III, ar 310, m 10/b, nr inw. 35a/66; c — ostroga, w-wa A₁₁, wykop IV, ar 30', m 9/a, nr inw. 48/66; d — ostroga, w-wa E₃, wykop III, ar 374, m 5/d, nr inw. 117a/66; e — ostroga, w-wa B₁, wykop IV, ar 341, m 9/a, nr inw. 169/66; f — przybory do produkcji gwoździ (?), w-wa B₁, wykop III, ar 311, m 8/a, nr inw. 346c/66; g — w-wa E₆, wykop II, ar 374, m 2/a, nr inw. 133c/66

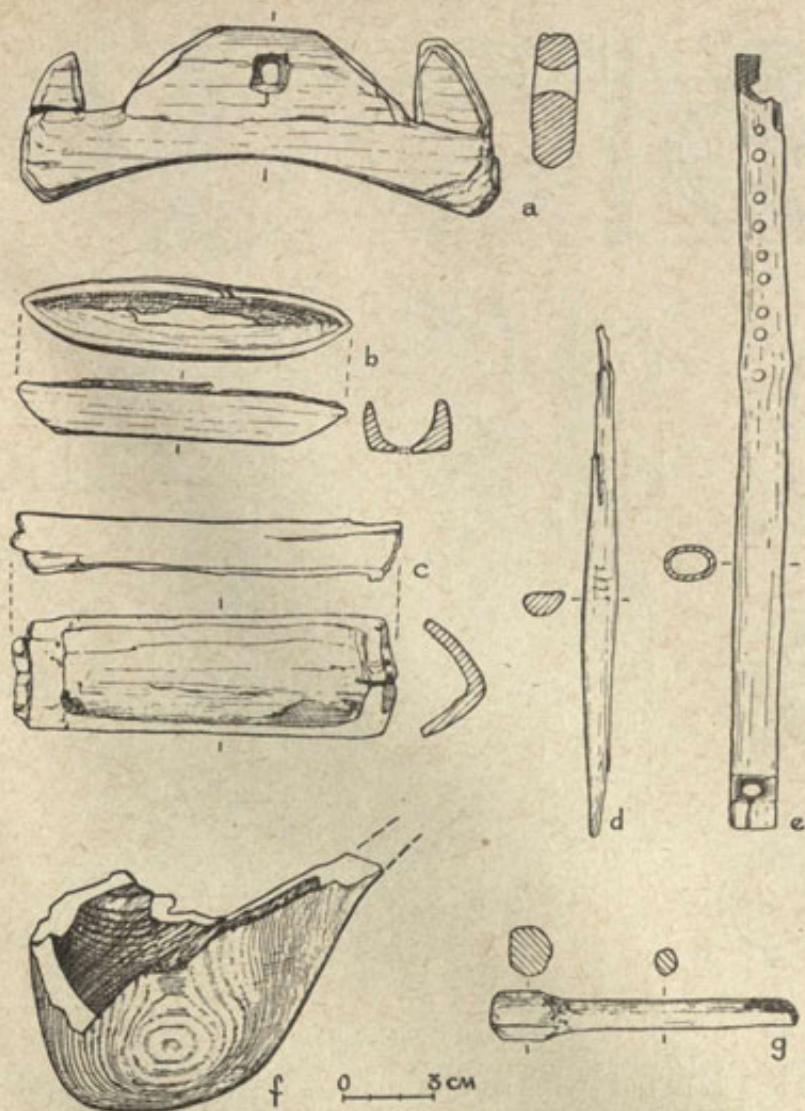
Rys. I. Tolkin

z drewna, których funkcji bliżej określić obecnie nie można. Jeden fragment jakiegoś złożonego z kilku elementów przedmiotu pochodzi z warstwy E_{III} — to drewniany pręt o przekroju kolistym, zwięzający się do środka, posiada wypracowane dwa guzy. Przy jednym końcu (drugi koniec uszkodzony) posiada wykonany czop, świadczący, iż wspomniany pręt był osadzony na trzpieniu. Cały ten przedmiot jest starunkowo starannie wykonany. Trudno bliżej określić jego funkcję — może to być element jakiegos mebla.

W wyeksplorowanych warstwach z X wieku znaleziono jeszcze fragment łódeczki z kory (ryc. 23c) oraz półfabrykat podobnej. Z kory drzewa sosnowego wykonanych było 5 pławików, w tym jeden zdobiony.

W warstwach związanych z poziomami konstrukcyjnymi E_{II} i E_{III} wystąpiło 88 kawałków skóry, z których 16 nosiło ślady szycia. Wśród skrawków skóry można wyróżnić kawałek rzemienia skózanego, kilka fragmentów trzewików (około 5—6, a jeden posiadał otwory, wskazujące, iż był zdobiony haftem), w tym jedna prawie w całości zachowana podeszwa, i wreszcie fragment najprawdopodobniej pochwki.

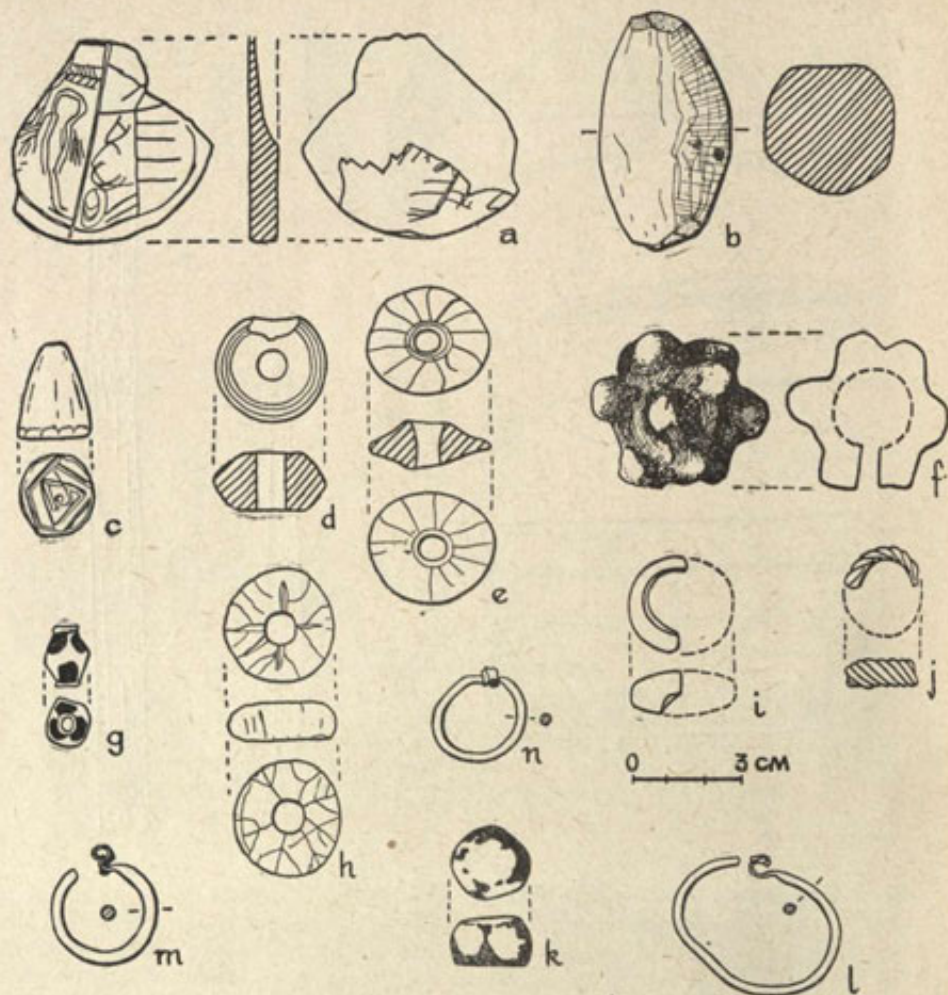
Wyroby z kamienia w wykopie II to w większości przęśliki wykonane z miejscowego wapienia w obrębie osady na Ostrówku. Znaleziono w całości lub fragmentarycznie 12 sztuk: kilka zdobionych jest dość nieregularnymi dookólnymi żłobkami (ryc. 24d), a jeden rozchodzącymi się od otworów promieniście krótkimi żłobkami (ryc. 24e). Obok przęślików wapiennych znaleziono również jeden z łupku wołyń-

Ryc. 23. Opole Ostrówek:

a — przedmiot drewniany, w-wa B₃, wykop III, ar 311, m 7/e, dom 66, nr inw. 512/66; b — lódeczka z kory, w-wa A₆, wykop III, m 6/d, nr inw. 249b/66; c — fragm. lódeczki z kory, w-wa E₂, wykop II, ar 375, m 7/c, nr inw. 151/66; d — wrzeciono, wykop II, luźno znalezione, nr inw. 181/66; e — fujarka, w-wa B₁, wykop III, ar 310, m 4/g, nr inw. 444/66; f — czerpak, w-wa B₁, wykop III, ar 311, m 4/b, nr inw. 515/66; g — fragm. strzały (?) drewnianej, w-wa B₃, wykop III, ar 311, m 3/e, nr inw. 605/66

Rys. I. Tolkin

Ryc. 24. Opole-Ostrówek:

a — płytką wapienną z ornamentem, w-wa A₄, wykop III, ar 311, m 7/g, nr inw. 32 i 22/66; b — model fajka z wapienia, w-wa B₂, wykop IV, ar 310, m 1/i, dom 69, nr inw. 43/66; c — odważnik (?) wapienny, w-wa B₂, wykop III, ar 311, m 10/g, dom 67, nr inw. 436/66; d — przęślik wapienny, w-wa E₇, wykop II, ar 342, m 6/i, nr inw. 192a/66; e — przęślik wapienny, w-wa E₅, wykop II, ar 374, m 7/d, nr inw. 115/66; f — grzechotka, w-wa A₄, wykop III, ar 311, m 2/f, nr inw. 83/66; g — paciorek szklany, w-wa A₆, wykop IV, ar 310, m 1/h, nr inw. 8/66; h — przęślik wapienny, w-wa A₂, wykop III, ar 310, m 9/b, nr inw. 101/66; i — fragm. pierścionka bursztynowego, w-wa A₆, wykop III, ar 311, m 7/h, nr inw. 273/66; j — pierścionek szklany, żółty, w-wa E_{7-b}, wykop II, ar 343, m 2/e, nr inw. 383/66; k — ciężarek (?) metalowy, w-wa A₄, wykop III, ar 311, m 9/e, nr inw. 11b/66; kabłączki skroniowe; l — w-wa B₂, wykop III, ar 311, m 9/b, dom 68, nr inw. 477a/66, w-wa B₂, wykop IV, ar 310, m 2/l, dom 69, nr inw. 76a/66; n — w-wa B₄, wykop III, ar 310, m 1/i, dom 67, nr inw. 84/66

Rys. I. Tolkin

skiego oraz 5 wykonanych z gliny, a także dwie fragmentarycznie zachowane małe oselki, z których jedna posiada wywiercony otwór przy końcu, oraz trzy fragmenty kamieni żarnowych i wreszcie wykonany z wapienia stożkowaty ciężarek.

Spośród przedmiotów z rogu i kości znaleziono 1 hetkę i 1 grzebień rogowy (ryc. 25). Wspomnieć jeszcze trzeba o 2 fragmentach sznurów z lyka oraz o bardzo dużej ilości wosku na arze 374 w warstwie E_{II}, gdzie występował w bardzo dużych bryłach i odnosi się wrażenie, że mamy tutaj do czynienia z jakąś pracownią.

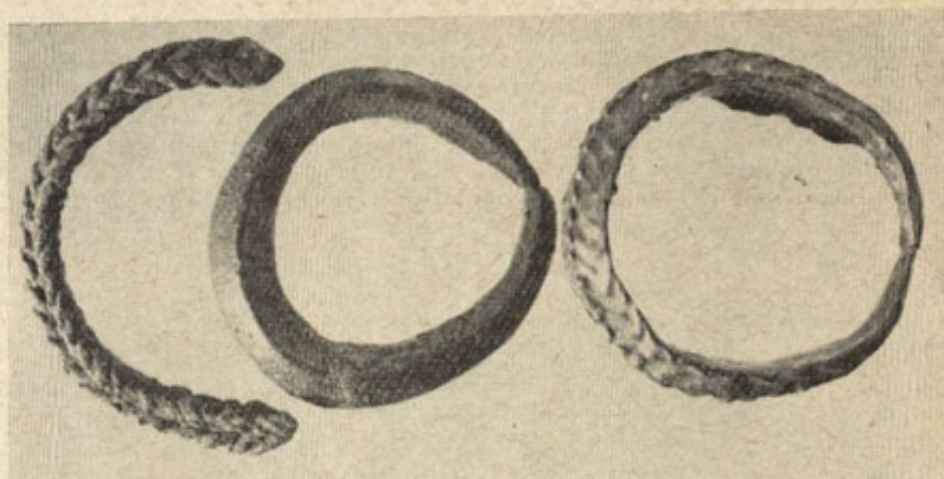

Ryc. 25. Opole-Ostrówek. Grzebień rogowy, w-wa E₃, wykop II, ar 374, m 1/e, nr in. 77/66

Fot. A. Szczodrak

Wreszcie na uwagę zasługuje biżuteria. Eksplorowane warstwy dostarczyły 6 paciorków szklanych w całości lub we fragmentach, 4 fragm. pierścionków szklanych, 1 fragm. pieścionka bursztynowego, 3 pierścionki z metali kolorowych (ryc. 26b, c), z których jeden wykonany z ołowiu (prawdopodobnie z dużą zawartością srebra) był ornamentowany (ryc. 26c). Na zakończenie tego przeglądu zabytków ruchomych uzyskanych w wykopie II wymienić można znalezione większe bryłki ołowiu oraz jeden prawdopodobnie ciężarek ołowiany o kształcie zbliżonym do stożka ściętego i krążek z ołowiu (ok. 6 cm, wys. 0,7 cm, z otworem w środku o średnicy 1,6 cm).

Wykop III, w którym eksplorowano warstwy związane z poziomami konstrukcyjnymi, częściowo jeszcze z A_{II} (z 2. poł. XII w.), A_{III} (z poł. XII w.), B (z 1. poł. XII w.), dostarczyły bardzo dużej ilości różnorodnych zabytków ruchomych. Z podanych poprzednio powodów pomijamy omawianie ceramiki.

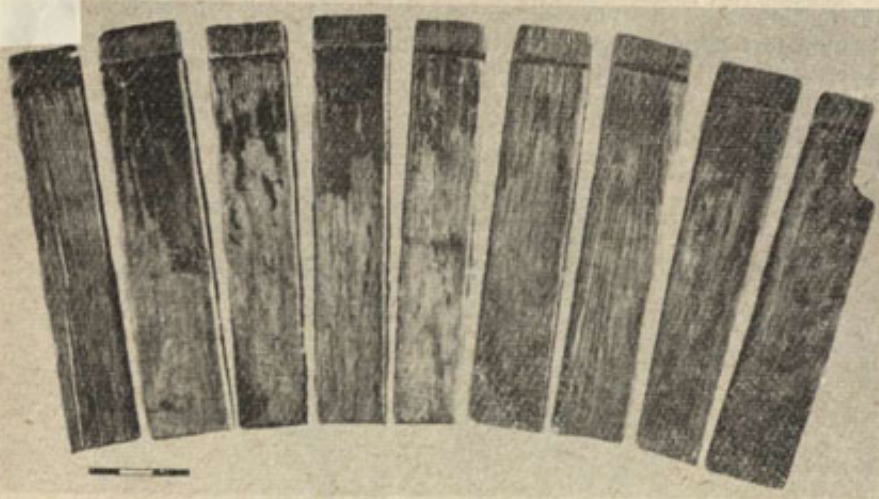

Ryc. 26. Opole-Ostrówek. Fragment kabłączka (?) i pierścionki z metali kolorowych:
 a — w-wa B₂ wykop III, ar 311, m 10/f, nr inw. 569/66; b — w-wa E₄, wykop II, ar 374,
 m 5/b, nr inw. 62/66; c — w-wa E₇, wykop II, ar 375, m 5/c, dom 63, nr inw. 138a/66

Fot. A. Szczodrak

Z wyrobów żelaznych znaleziono: w warstwie A_{III} — 5 noży, w warstwie B — 6 noży różnych typów. Na specjalną uwagę zasługuje rzadki egzemplarz z warstwy A_{III} (ryc. 21b). Inny egzemplarz noża jest zachowany wraz z niezdobioną okładziną kościaną (ryc. 20a). W warstwie A_{II} wystąpiły 3 klucze hakowate (ryc. 21c, f), w warstwie A_{III} natomiast 2 (ryc. 21h), zaś w warstwie B — 1 klucz tego samego typu. Dalej w warstwie B znaleziono fragment najprawdopodobniej sierpa i podkowy, w warstwie A_{III} fragment nożyc (ryc. 21e). Na arze 311 we wszystkich trzech warstwach wystąpiło 6 igieł metalowych. W przeciwieństwie do warstw młodszych ilość gwoździ żelaznych jest obecnie znacznie mniejsza, znaleziono bowiem zaledwie trzy egzemplarze z główkami oraz fragmenty najprawdopodobniej dwóch innych gwoździ. Z przedmiotów żelaznych wymienić jeszcze można z warstwy B fragment kabłąka do wiadra i fragment najprawdopodobniej misy żelaznej oraz drugi przyrząd do przeciągania drutu lub produkcji gwoździ (ryc. 22f). W warstwie A_{III} wystąpił haczyk żelazny do łowienia ryb. W różnych warstwach znaleziono 5 różnorodnych skobli zachowanych w całości i 2 fragmenty, w warstwach A_{II}, A_{III} i B znaleziono cztery ostrogi, z czego jedna zachowana w całości, a trzy pozostałe fragmentarycznie. W warstwie A_{II} wystąpiły 2 fragmenty dwóch różnych ostróg, przy czym w jednym wypadku nie można bliżej określić typu. Druga (ryc. 22b) ostroga jest typu II odmiany 4, datowanej przez Z. Hilczerówną¹⁰ na 2. poł. XII w. oraz wiek XIII (głównie 1. poł.). Odpowiada to całkowicie chronologii poziomu A_{II}. Podobnie także dwie dalsze ostrogi zachowane we fragmentach z warstw A_{III} i B (ryc. 22a, e) zaliczyć można do tego samego typu i odmiany. W wypadku jedynie egzemplarza z warstwy B stwierdzamy pewną rozbieżność między dotychczasowym datowaniem tego typu ostróg a chronologią poziomu konstrukcyjnego B (1. poł. XII w.). Ostroga ta pochodzi z górnej części warstwy B, więc różnica w chronologii może być niewielka.

¹⁰ Hilczerówna, *op. cit.*, s. 57.

Ryc. 27. Opole-Ostrówek. Klepki drewniane, w-wa A₅, wykop III, ar 311, m 8/d, nr inw. 84b/66

Fot. A. Szczodrak

Wspomnieć jeszcze trzeba o żelaznym pręcie z rozklepanym końcem z otworem, znalezionym w warstwie B (dł. 4 cm). Nosi na sobie ślady cienkiej tasiemki złotej lub z miedzi, którą był obwinięty. Trudno bliżej określić przeznaczenie tego przedmiotu, jest on bowiem przy podstawie odłamany. Może to wisior (może nawet krzyż) lub fragment wagi?

Wśród przedmiotów drewnianych, które wystąpiły w badanych nawarstwieniach wykopu III, jest znaczna liczba (32) różnorodnych fragmentów, których funkcji bliżej określić nie można. W tym zespole przedmiotów bliżej nie rozpoznanych, które zresztą występują co roku we wszystkich wykopach, wyróżnia się kilka pod względem formy. W warstwie B — 2 przedmioty, przy czym jeden z nich był tylko częściowo zachowany, o kształcie jak gdyby półksiężycowatym z wyłobionymi hakami na końcach (ryc. 23a), dalej drewniany pręt ze zgrubiałą główką przy końcu (ryc. 23g). Analogiczne do ostatnio wspomnianego, znane z Grodna²⁶, określone były jako strzały używane do zabawy.

Z drewnianych narzędzi pracy w eksplorowanych nawarstwieniach wystąpiły różnorodne kliny i kółki, poza tym prawdopodobnie stylisko siekiery (dł. 36 cm) oraz wrzeczona (7 sztuk), z czego 6 szt. w warstwie B, a 1 szt. w warstwie A_{III}. Z przedmiotów codziennego użytku w ramach gospodarstwa domowego wystąpiły fragmenty naczyń. Łącznie znaleziono 19 klepek (dł. 13 cm), z czego większość (ryc. 27) mniej więcej w jednym miejscu w warstwie A₅, związanej z poziomem konstrukcyjnym A_{III}, oraz fragment dna. Dwie z nich posiadają nieregularnie okrągłe ucha do umocowania kabląka. Pochodzą z niewielkiego wiadra. Na uwagę zasługują jeszcze dwie inne klepki z wypracowanymi uchami, których długość wraz z uchem wynosi 17 cm (ryc. 28). Z 7 klepek poddanych analizie specjalistycznej wszystkie były wykonane z drzewa cisowego, podobnie jak i znaleziony fragment dna. Bardzo lic-

²⁶ N. N. Woronin, *Driewnieje Grodno*, „Mat. i Issled, po Archiologii SSSR” nr 41: 1954, s. 64, ryc. 27/8.

nie zachowały się w całości lub we fragmentach talerze i misy drewniane, z których część była toczona, oraz dwie łyżki (jedna była wykonana z drzewa jaworowego). W warstwach A_{II} i B znaleziono jeszcze po jednej łopacie. Na specjalną uwagę zasługuje znaleziona w bardzo dobrym stanie w warstwie B fajarka wykonana z czarnego bzu (ryc. 23e).

Ryc. 28. Opole-Ostrówek. Klepki:

- a — w-wa A₃, wykop III, ar 311, m 5/d, nr inw. 48/66; b — w-wa A₆, wykop III, ar 311, m 7/a, nr inw. 193/66

Fot. A. Szczodrak

Najczęstszymi wyrobami z kory były tzw. pławiki, znalezione w liczbie 27, z czego w warstwach związanych z poziomem A_{II} wystąpiło 6 sztuk, w warstwach z poziomu A_{III} — 10 sztuk i z poziomu B — 11 sztuk. Analiza kilku egzemplarzy wykazała, iż były wykonane z kory sosnowej. Pod względem wymiarów są bardzo zróżnicowane (średnice ich mieszczą się w granicach 4,5 cm do 11 cm, przy czym większość posiadała średnicę około 5 cm). W warstwie A_{III} znaleziono również wykonaną z kory sosnowej łódeczkę (dł. 11,4 cm) z uszkodzonym dnem (ryc. 23b).

W zbadanych w wykopie III nawarstwieniach wystąpiło około 180 fragmentów skóry, w większości ze śladami szycia, haftowania lub także ażurowego ornamentu. Najprawdopodobniej znaczna ich część to resztki trzewików. Ponadto wśród fragmentów ze skóry znajdowały się podeszwy, latki ze śladami szycia, jakimi reperowano podeszwy, większe fragmenty trzewików oraz jeden prawie w całości zacho-

wany trzewik z warstwy A_{III} ze stosunkowo wysoką cholewką, następnie jedna fragmentarycznie zachowana pochwka i druga zachowana w całości, a poza tym fragmenty rzemyków i liczne skrawki.

Ryc. 29. Opole-Ostrówek. Paciorek (?) wapienny, w-wa A₄, wykop III, ar 311, m 9/d, nr inw. 54/66

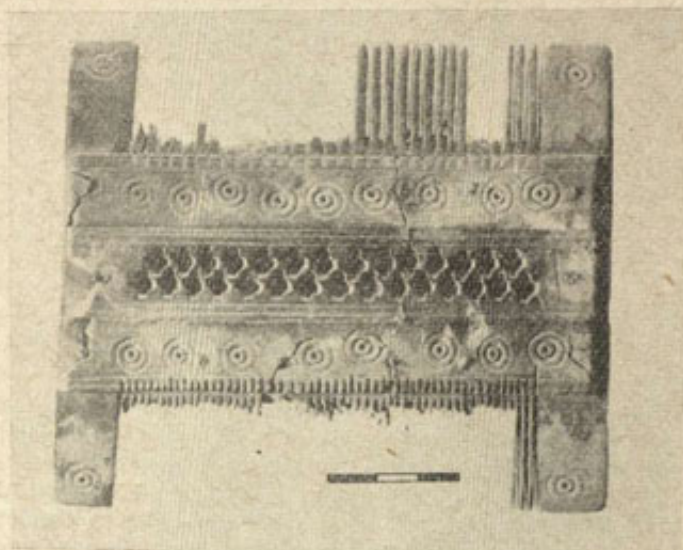
Fot. A. Szczodrak

Z wyrobów kamiennych najliczniejsze są wykonane z wapienia przęśliki, w większości o kształcie dwustożkowym lub beczułkowatym. Łącznie w zbadanych nawarstwieńiach znaleziono ich 57 sztuk, zachowanych w całości lub we fragmentach. W większości nieornamentowane, a nieliczne były zdobione dookołnymi lub pionowymi żłobkami (ryc. 24h). Na specjalną uwagę zasługuje jeden egzemplarz (ryc. 29), śred. 1,8 cm, wys. 1,5 cm i śred. otworu 0,8 cm, bardzo starannie wykonany i równie starannie ornamentowany. Nie jest wykluczone, iż w tym wypadku mamy do czynienia z paciorkiem. Przęśliki wykonane z innych surowców były bardzo nieliczne: z łupku znaleziono tylko trzy egzemplarze i trzy wykonane z gliny. Z wapienia były wykonane także stożkowate przedmioty określone jako odważniki. Wystąpiło ich w badanych warstwach 8 sztuk (ryc. 24c). Na uwagę zasługuje jeszcze pochodzący z warstwy B najprawdopodobniej model jajka, dosyć niestarannie wykonany, oraz fragment bliżej nie określonego przedmiotu z dwoma starannie wygładzonymi płaszczyznami z rozetowym ornamentem na jednej z nich. Do przedmiotów wykonanych z wapienia na specjalną uwagę zasługuje zachowana, częściowo stosunkowo regularnie okrągła cienka płytką wapienna. Średnica jej wynosi około 5,5 cm, a grubość 0,7 cm (ryc. 24a). Obie powierzchnie płytki były starannie wygładzone i ornamentowane, jednakże tylko jedna z tych powierzchni jest lepiej zachowana i posiada bardziej czytelny ornament, druga natomiast jest silnie zniszczona. Na lepiej zachowanej stronie można się dopatrzeć wyobrażenia postaci świętego lub może anioła oraz „drzewa życia”. Uderza jednak pewna dysproporcja między samymi motywami (jeżeli nasza interpretacja jest słuszna), zaczerpniętymi może z późnoromańskiej sztuki chrześcijańskiej, a pewną dużą niezdarnością samego przedstawienia. Tak czy inaczej, jeżeli przedstawiona próba interpretacji jest słuszna, opisany zabytek jest nader cennym znaleziskiem, ilustruje bowiem przenikanie w ludowy

Ryc. 30. Opole-Ostrówek. Szydło rogowe, w-wa A₁, wykop III, ar 311, m 7/a, nr inw. 4/66

Fot. A. Szczodrak

Ryc. 31. Opole-Ostrówek. Grzebień, w-wa A₂, wykop III, ar 310, m 6/a, nr inw. 112/66

Fot. A. Szczodrak

nurt twórczości artystycznej mieszkańców Ostrówka nowych elementów „wielkiej” sztuki wczesnochrześcijańskiej na naszych ziemiach.

W badanych nawarstwieniach wystąpiło jeszcze szereg najprawdopodobniej odpadków produkcyjnych z wapienia, półfabrykaty przęślików oraz płytki o kształtach zbliżonych do prostokąta o wygładzonych powierzchniach, które przypuszczalnie wykorzystywano jako gładzidła. Wreszcie wspomnieć jeszcze wypada o znalezionych sześciu kamiennych oselkach, przeważnie fragmentarycznie zachowanych.

W materiałach rogowych i kościanych wyróżnić można odpady produkcyjne, półfabrykaty, np. okładzin do noża, a także gotowe wyroby, jak dwie igły kościane, szydło rogowe (ryc. 30), kilka niezdobionych okładzin i rączek do noży, wreszcie tzw. hetki oraz kły zwierzęce, często z przewierconymi otworami, używane najprawdopodobniej jako amulety. Na szczególną uwagę jednak zasługuje duży dwustronny grzebień (ryc. 31), bardzo bogato ornamentowany (dł. 12,3 cm, szer. 10,6 cm). Okładziny jego są łączone nitami. Grzebień pochodzi z warstwy związanej z poziomem konstrukcyjnym A_{II}, datowanym na 2. poł. XII wieku.

Wśród wyrobów z gliny wspomnieć jeszcze należy o przేశlikach i grzechotce brodawkowatej o dość nieregularnym kształcie, znalezionej w warstwie A_{III}, (ryc. 24f).

Na uwagę zasługuje także większa ilość tkanin z badanych warstw. Łącznie w wykopie III znaleziono 17 fragmentów, przede wszystkim tkanin wełnianych, najczęściej wielobarwnych pasiaków o kolorach ciemnobrązowym, zielonkawożółtym, żółtobrązowym (ryc. 32) (jeden z małym drewnianym guziczkiem — ryc. 33), oprócz tego 2 małe kawałki tkanin jedwabnych i 3 kawałki przędzy.

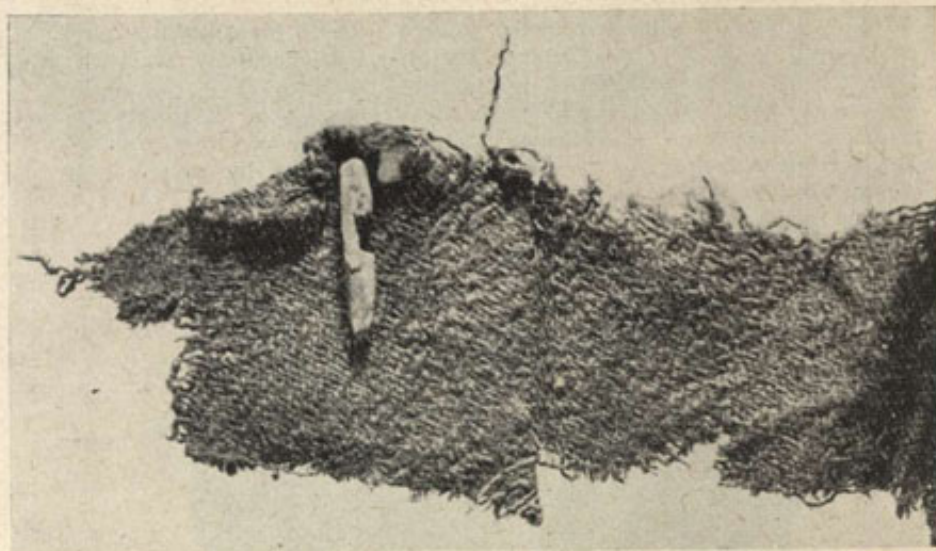
Ryc. 32. Opole-Ostrówek. Tkanina wełniana, pasiak, w-wa B₁, wykop III, ar 312, m 2—3/g, nr inw. 393/66

Fot. A. Szczodrak

Wymienić jeszcze można kilka fragmentów sznurów z lyka, dalej kawałki ołowiu oraz dwa ciężarki ołowiane w postaci niewielkich krążków z otworem w środku. W warstwie A_{III} wystąpiła wczesnorzymska zapinka, która oczywiście jest tutaj przypadkowym znaleziskiem na wtórnym złożu. Bizuterię metalową reprezentują przede wszystkim kabłączki skroniowe (ryc. 24i), łącznie 10 sztuk. Na uwagę zasługuje fragment najprawdopodobniej srebnego kabłączka lub pierścionka ażurowego, wykonanego jak gdyby potrójnym splotem (ryc. 26a), ponadto jeden pierścionek. Z bizuterii szklanej najczęstsze są paciorki — 26 sztuk zachowanych w całości lub we fragmentach (część z nich jest wielobarwna, zdobiona), oraz dwa fragmenty szklanych pierścionków i jeden bursztynowy (ryc. 24j).

W wykopie IV zbadano nawarstwienia związane z poziomem A_{III} (z poł. XII w.) oraz poziomem B (z 1. poł. XII w.). Ze znalezionych tam przedmiotów żelaznych wymienić można 4 noże żelazne, okucie z uszkiem do wiadra (ryc. 21g), klucz hakowaty, fragment nożyc żelaznych, dwie ostrogi z bodźcem kołowym (typ II według Z. Hilczerówny) oraz fragment kabłąka trzeciej ostrogi. Jedną z ostróg można zaliczyć do odmiany 5 (ryc. 22c), datowanej na wiek XIII i początek XIV wieku²¹. Wystąpiła wprawdzie na poziomie warstwy A_{II} (z 2. poł. XII w.), ale w warstwie

²¹ Hilczerówna, *op. cit.*, s. 58.

Ryc. 33. Opole-Ostrówek. Fragm. tkaniny z guzikiem drewnianym, w-wa As, wykop III, ar 312, m 2—3/g, nr inw. 362a/66

Fot. A. Szczodrak

gruzu zamkowego, i dlatego datowanie jej na 2. po. wieku XII czy początek wieku XIV jest zupełnie uzasadnione. Drugą ostrogę (ryc. 22e), częściowo uszkodzoną, z warstwy B, można zaliczyć do odmiany 4 tego typu²². Z wyrobów drewnianych znaleziono 4 klepki, w tym jedną z uchem, pochodzące z naczyń wiadrowatych (dwie były wykonane z drzewa cisowego, podobnie jak kawałek obręczy), 2 fragmenty mis drewnianych, fragment łopaty, wrzeciona i tłuk ciesielski. Z kamienia 12 przęślików wapiennych, zachowanych w całości lub we fragmentach, i jeden półfabrykat przęślika wapiennego, stożkowaty odważnik i fragment oselki oraz wapienny model jajka (ryc. 24b). Ponadto w badanych nawarstwieniach wystąpiły przedmioty z rogu i kości (okładzina do noża, tzw. hetki, amulet z kła zwierzęcego), fragmenty skóry (12 sztuk), w większości ze śladami szycia, a także haftowania, przeważnie fragmenty trzewików. Znaleziono również małe krażki ołowiane określane jako odważniki oraz bryłki ołowiu. Biżuterię reprezentują liczne paciorki szklane (ryc. 24g), przy czym w warstwie B znaleziono w jednym miejscu 131 sztuk małych paciorków szklanych, oprócz tego fragment pierścionka szklanego oraz kabłączki skroniowe z metali kolorowych (ryc. 24m, n).

Dodać tutaj jeszcze należy, że w odsłoniętym fragmencie muru obwodowego zamku piastowskiego znaleziono maleńką płytkę wapienną z napisem łacińskim: Urbanus (ryc. 34). Według opinii prof. M. Haisiga litery tego napisu można datować na wiek XIII, i to raczej jego 2. połowę. Charakterystyczna jest szczególnie litera A. Ponadto szereg cech, np. odwrócona litera N i niewykończona litera S, wskazuje, że piszący odtwarzał ten napis, będąc sam człowiekiem niepiśmiennym. Chronologia tej płytki wiąże się z czasem wznoszenia murów zamku piastowskiego²³. Można przypuszczać, iż jest to znaczek z imieniem człowieka związanego z budową muru, najprawdopodobniej budowniczego — murarza.

²² Hilczerówna, *op. cit.*, s. 53n.

²³ W. Dziewulski, *Miasto lokacyjne w Opolu w XIII—XV wieku*, „Studia Śląskie”, Seria Nowa, t. 1: 1958, s. 59.

Ryc. 34. Opole-Ostrówek. Płytką wapienna

Fot. A. Szczodrak

BOGUSŁAW GEDIGA

RESULTS OF THE EXCAVATIONS OF EARLY MEDIEVAL OPOLE IN 1966

The excavations of Ostrówek at Opole were continued in 1966 by the expedition of the Centre for the Archaeology of Silesia IHKM PAN, Wrocław, jointly with the Department of Archaeology of the Wrocław University. In this season three adjoining trenches were explored.

In trench II (laid out in 1957) construction level E_{II} (first half of the 11th century) and construction level E_{III} (second half of the 10th—early 11th century) were examined. Only part of construction level E_{II} (fig. 2) was uncovered in section 374. On the other hand, the layers connected with level E_{III} (fig. 5) were excavated on a large scale and revealed a full picture of its layout. This discovery is of vital importance for the study of medieval Opole, because it has changed our views on the layout of the oldest construction level E_{III}. Moreover, it has thrown light on the interrelation between this level and the rampart, fragments of which have been revealed. Level E_{III} was found to consist not only of pits but of overground structures as well (fig. 5). The rampart appeared to be younger than level E_{III}, the constructions of which were found under the rampart. Thus the rampart could not have been built earlier than in level E_{II}. On stratigraphical ground, however, it has been assigned to the mid-11th century (level E_I). No evidence of older fortifications has been revealed at Ostrówek.

The discovery of house no. 72 in section 342 and partly section 374 was surprising. The house appeared under timbers, which ran at right angles to the rampart and were assigned to level E_{III}, until now considered the lowest. Consequently,

the construction levels distinguished at Ostrówek should not be treated too strictly, because various parts of the settlement were rebuilt at various periods. Therefore certain sections of the site may show more levels than the other.

The investigation of the rampart in trench II revealed a side-wall of one of its segments (fig. 10).

Much effort was devoted to continue the exploration of trenches III and IV. In trench III, following levels were examined: A_{II} (second half of the 12th century), A_{III} (mid-12th century), and B (1st half of the 12th century). Level A_{II} was already traced in 1965. An important discovery was made in level A_{III} (fig. 14). This was the crossing of streets 1 and 5 (fig. 11), the second crossing recorded along street 1. This confirms our suggestion that building lots were marked out by the crossing streets.

A second house built in the so-called „yoke” construction was discovered at Opole (house 66). The structure rested on three solid beams which were supported by posts driven into the soil (fig. 12—13). This substantial construction which protected the house from settling suggests that it must have been of considerable size. On the other hand, it also indicates that the owner was a well-to-do man. Fragments of another house (no. 59) were also disclosed in layer A_{III}.

The layout of level B was distinctly more compact. Remains of houses 66 and 59 were still traceable, and fragments of four other houses (nos. 67, 68, 70 and 71) came to light. A slight change in the course of streets 1 and 5 was observed. House 66 was again built in the „yoke” construction.

In trench IV timber structures first appeared in level A_{III}. Levels B and C revealed remains of house 69. Specially notable was the discovery of farther fragments of the rampart. Our opinions on the course of the rampart in the north-west and north section have thus been substantially confirmed.

The excavation has produced a great number of small finds, with pottery dominating (figs. 18, 19). Full description of pottery will take place when laboratory studies are completed. Other discoveries included fragments of an iron bowl, found in the layer of the early 11th century (fig. 21a); spurs (fig. 22 a—e); a draw-plate for the production of wire and perhaps also of nails (fig. 22 f—g); various objects of wood (fig. 23) and bark (fig. 23 b, c); numerous fragments of leather objects and leather scraps; objects of limestone, such as whorls (fig. 24 d, e, h), model eggs (fig. 24 b) and weights (fig. 24 c); objects of horn and bone (figs. 25, 30, 31). Of special interest are large pieces of multicoloured woollen textiles (fig. 32) found in trench III. A well preserved pipe of black elder (fig. 23 e) and a damaged circular ornamented plate of limestone (fig. 24 a) also merit attention. The decorative motifs seem to represent a clumsily executed figure of a saint or an angel surrounded with a halo, and a “tree of life”. Ornaments made of glass (fig. 24 g) and metal (fig. 24 n) were also numerous.

Fragments of walls which surrounded the castle of the Piasts were uncovered in this season. They included a circular limestone plate with a Latin inscription Urbanus (fig. 34). Professor M. Haisig dates this inscription to the 13th century (rather to its second half). This would fit well with historical sources concerning the building of the castle walls. Perhaps the plate with inscription was the mark of the mason who built the walls.